

Trygghetsförsäkring vid arbetskada

Sigridur Stefansdottir

Rättssociologiska institutionen, Lunds universitet

Inledning

Under 1980-talet har den svenska arbetsskadeförsäkringen blivit föremål för en omfattande och inträngande rättssociologisk studie, inom ramen för EKNA-projektet vid Rättssociologiska institutionen i Lund. Studien har fokuserat på den sk "lagförsäkringen", alltså Lagen om arbetsskadeförsäkring (LAF) och dess tillämpningsmyndighet, de allmänna försäkringskassorna.

Vi ska inte försöka att här sammanfatta de omfattande resultaten, men vi konstaterar att studien påvisade att den i avseende på politisk intention såväl som lagtext och förarbeten mycket förmånliga försäkringen inte uppvisade en tillämpningspraxis som överensstämmer med de bakomliggande intentionerna.

Som ett led i ett avhandlingsarbete har vi i samarbete med Svenska Fabriksarbetareförbundet undersökt den andra grenen av det svenska arbetsskadeersättningssystemet, den sk "avtalsförsäkringen" eller Trygghetsförsäkring vid arbetskada (TFA). Vårt intresse har främst gällt *de ersättningsprinciper som ligger till grund för ersättning enligt försäkringen, samt förhållandet mellan individernas behov och de tillgängliga ersättningsmöjligheterna.*

När det gäller ersättning för arbetsskada har vi sålunda i Sverige en sammanvävning av den privata och offentliga sfären. Dels har vi LAF, en av socialförsäkringarna som utgör medborgarnas grundläggande trygghet, dels de kompletterande avtalsförsäkringarna som tillkommer under vissa omständigheter, men som bygger på beslut fattade av försäkringskassan i samband med LAF-utredningen av ärendet.

Samma grundtanke präglar också de båda sidorna, nämligen den att dessa skador ska ge upphov till högre ersättning än allmänt utgår. De bakomliggande resonemangen går ut på att individen genom arbetet, anställningsförhållandet, utsätts för större risk att ådra sig sjukdomar och olyckor än annars. Dett anses rimligt att produktionssystemet bär kostnaderna för dessa skador.

Vad är TFY/TFA

Trygghetsförsäkring vid arbetsskada (TFA), eller yrkesskada (TFY) som den hette innan den man i lagförsäkringen ersatte beteckningen yrkesskada med arbetsskada, är en av de förmåner som arbetstagarna har erhållit genom kollektivavtal. Den kompletterar den allmänna sjukförsäkringen och arbetsskadeförsäkringen, samtidigt som den skonar både arbetsgivare och arbetstagare från dyra och mödosamma rättegångar och utredningar för att fastställa vem som bär ansvar för uppkommen skada. TFA utbetalas nämligen utan hänsyn till skuldfrågan – så länge det inte föreligger uppsåt, grov vårdslöshet eller onykterhet.

Det finns delade meningar om vilken part det är som egentligen betalar TFA-ersättningarna, arbetsgivarna som är försäkringstagare, eller löntagarna som förhandlat sig till denna förmån i stället för t.ex lön. För produktionssystemet har det varit en fördel att problemen har lyfts ut till ett mer neutralt plan. TFA är en frizon som tagit över tillsammans med socialförsäkringarna, och arbetsgivarna slipper till största delen enskilda uppmärksammade fall.

Man kan kanske se det som ett tecken på denna frikoppling att arbetsgivarna många gånger har svårt att se någon anledning att ställa upp på omplaceringar och dylika åtgärder; de verkar inte se något samband mellan arbetsmiljön och de många skador och sjukdomar som uppstår i arbetslivet. Viss internationell forskning har också pekat på den möjliga hypotesen att avsaknaden av samband mellan uppkommen skada och utbetald ersättning kan påverka ansvarskänslan.

TFAs viktigaste funktion ligger i ersättningen för ideell skada, vilket inte är fallet med Lagen om allmän försäkring (AFL) eller LAF. Ersättningen skall utgå enligt skadeståndsrättsliga regler.

Undersökningen

Den genomförda undersökningen var en pilotstudie, en intervjuundersökning med en mindre population mottagare av ersättning enligt TFY och TFA. Syftet var att få en inventering av problem i området, samtidigt som tillfälle erbjöds att empiriskt testa preliminära hypoteser och olika metoder och mätinstrument.

Genom undersökningen kunde vi kartlägga de skadade individernas livssituation efter skadan, och i vilken mån de åtnjutit ekonomisk ersättning för sina skador.

Populationen

Från ett utgångsläge med 336 akter, d.vs. TFY/TFA-ärenden avseende medlemmar i Svenska Fabriksarbetareförbundets Skåneavdelningar, gjorde vi ett urval på 195. Rena bullerskador samt tfärdolycksfall uteslöts. Av dessa 195 lyckades vi intervjua 134 individer eller 68.7%. Bortfallet undersöktes stickprovsvis per telefon, varvid kunde konstateras att bortfallet inte kunde antas interferera med analysen av erhållna intervjuer.

Genomsnittsåldern var omkring 55 år, men individer i alla åldrar över 20 år var representerade. Intervjuobjekten var till övervägande delen män, endast 17.2% var kvinnor. På samma sätt var en överväldigande majoritet svenska medborgare, 90.3%, men det bör uppmärksammas att en fjärdedel av de intervjuade var eller hade tidigare varit utländska medborgare.

Arbetskadorna

Populationen uppvisade ett brett spektrum av olika arbetsskador och svårighetsgrader, t.ex är de medicinska invaliditetsgradernas spridning stor. Huvuddelen ligger dock under 20% invaliditet. Antalet olyckor dominerar, de är 108, mot 26 fall av arbetssjukdomar. Inom olyckorna svarar skador på fingrar, händer och armar för största delen, medan eksem är den största sjukdomskategorin.

Intervjuerna

De praktiska detaljerna kring intervjuerna sköttes till största delen av Fabriksavdelningarnas kontor, och där ägde de rum, med ett par undantag. Själva intervjun var uppbyggd på så sätt att vi hade en frågemanual som användes för att se till att alla relevanta uppgifter framkom. Intervjun inleddes med att medlemmen ombads berätta om uppkomsten av skadan och det efterföljande förloppet. Andra frågor ställdes sedan med hänsyn till den aktuella situationen och var främst avsedda att belysa skadans inverkan på arbete, fritid och ekonomi, d.v.s. vilka förändringar i vidaste bemärkelse individen hade utsatts för i samband med skadan.

Det finns all anledning att vara nöjd med intervjusituationerna och resultaten av intervjuerna. Dessa bandades, och bandutskrifter och anteckningar från intervjuerna har legat till grund för analysen .

Bearbetning av intervjuer

Vi har gjort flera uppdelningar av populationen för att belysa de enskilda individernas situation i samband med arbete, fritid och ekonomi, d.v.s. i vilken utsträckning de har problem av sin skada, om de behöver hjälp – och får, hur de klarar sitt arbete eller om de har fått ändra på det, vilka extra utgifter skadan har medfört, hur ersättningsbilden ser ut mm. Som vi ska återkomma till bygger den allra största delen av materialet på uppgifter från de skadade själva, sett med deras ögon och uttryckt med deras ord.

Bearbetningen kan självfallet utföras på många olika sätt, men utifrån den samlade information vi fått har vissa stora kategorier uppenbarat sig och vi har sedan förgrenat dem i syfte att skaffa en överskådlig helhetsbild. Vi vill visa exempel på de uppdelningar vi gjort och hur vi relaterat dessa till teoretiska aspekter.

Problem

Av de 134 intervjuade visade 127 sig ha problem av sin skada, medan 7 var utan problem. Vad innebär detta? Jo, de som är utan problem besväras inte på något sätt av sin skada när den första läkningsperioden är överstånden. Storleken på gruppen som har problem ger genast en fingervisning om att det rör sig om aldrig så små skadeföljder, med andra ord alla störningar som individen upplever utöver den akuta sjukperioden. Vi ville emellertid visa proportionerna mellan den grupp som upplever egentliga skadeföljder och den som inte gör det.

Hjälp

Av de intervjuade var det 43 individer som hade någon hjälp i det dagliga livet knuten till skadeföljderna. Vi vill poängtera att här diskuterar vi inte arbetssituationen – den tar vi upp för sig. 13 individer betalade för hjälpen medan 35 fick obetald hjälp, dvs fem individer hör hemma i båda de sistnämnda grupperna. Den obetalda hjälpen gäller främst städning och andra hushållssysslor, samt reparations- och renoveringsarbeten av olika slag. De som ställer upp är släkt och vänner. De 13 som får betala för den hjälp de får skiljer sig inte annars som grupp från de övriga, behoven är lika och mest rör utgifterna löpande småsummor till städhjälp och liknande, trots att det finns ett par exempel på dyrare renoveringsarbeten.

Vi har sålunda kvar en grupp på 75 individer som har problem av sin skada men inte får någon hjälp. I nio fall var det oklart om hjälp fanns.

Avsaknad av hjälp kan bero på olika faktorer, som att man inte anser sig ha några möjligheter att skaffa hjälp, eller inte har format sina behov därefter. För att få en lite klarare bild av livssituationen hos dem som tillhör denna grupp delade vi upp den ytterligare. Vi tog fram tre subgrupper där vi byggde på svar angående vilka problem den skadade huvudsakligen upplevde och vad han hade svårt att utföra. De tre grupperna fick beteckningarna *vardagliga besvär*, *återkommande problem* och *problem som inte utgör hinder*.

Den första gruppen omfattar 13 individer som hade tydliga besvär med att klara vardagliga sysslor, framför allt städning, disk, inköp och matlagning. Det är värt att notera att det är fråga om göromål som återkommer varje dag och till största delen är oundvikliga, men som den skadade har svårt för, försöker låta bli eller tar lång tid på sig för att utföra.

Den andra gruppen uttryckte problem som var av mer sporadisk art. Det är 37 personer som t.ex har svårt för att utföra reparationer, göra tunga lyft mm, behov som återkommer med jämna mellanrum hos vanliga människor. Dessa problem får varierande lösningar. Somliga väljer att överbelasta sig, skjuta upp saker eller något tredje alternativ.

I den sista gruppen har vi 25 individer med framför allt de slags problem som följer av värk – stickningar, frossa, domningar och dylikt – men som inte utgör omedelbara hinder eller påfrestningar vid utförandet av olika göromål.

De saker som vi omtalat här för att bl.a. belysa hjälpbehov och mottagen hjälp är svåra att mäta och urskilja, värk och besvär är svåra att gradera och de intervjuade hade ibland andra åkommor som

inverkade. Vi försökte dock renodla följderna av den aktuella skadan och stämma intrycken i en helhetsbild. De individer som hamnade i grupperna *vardagliga besvär* och *återkommande problem* hade den typen av behov som i nuläget skulle kunna omsättas till betald hjälp i större eller mindre utsträckning. Gruppen *problem som inte utgör hinder* är mer besläktad med dem som inte hade några problem till följd av sin skada när det gäller argumentering om hjälpbehov.

Utgifter

Vi har vidare gjort en uppdelning av intervjupopulationen som bygger på utgifter för speciella inköp eller kostnader för kroppsvård eller annat, som har samband med arbetsskadan. Det rör sig främst om inköp för att klara vardagen efter skadan, speciell kost, hygienvaror och medicin, samt sjukvård i alla former.

Det var totalt 91 individer som hade någon form av nämnda utgifter. Av dessa hade 28 större utgifter, dvs sådana som översteg enstaka läkarbesök och medicineringar, och som kunde hänföras till den aktuella skadan. Urvalet här har inget samband med i vilken mån ersättning har utgått för utgifterna.

Vi har i undersökningen valt att beskriva denna intressanta delgrupp genom exempel: Den som får köpa all mat färdig och dessutom får betald hjälp i hushållet; den som fått köpa hjälp i samband med husbygge som han annars skulle ha klarat själv; den som får anlita hjälp till trädgårdsarbete; den som själv bekostat en dyr och ambitiös omskolning; etc. Det finns oändliga exempel på hur de arbetsskadade påförs utgifter i kölvattnet på sin sjukdom eller olycka.

En stor del av dem som haft utgifter har varit av den uppfattningen att de inte blivit kompenserade för dessa. På grundval av de uppgifter vi haft till hands om de faktiska ersättningarna och som vi redovisat i rapporten till Fabriks, finns när det gäller denna fråga ett påtagligt behov av vidare forskning.

Arbetslivet

De ändringar i arbetslivsdeltagande som följer av arbetsskador är självklart av stort intresse. På grundval av frågor angående detta har vi fått fram att 65 av de intervjuade hade någon form av ändring i sin arbetssituation i samband med skadan. Då har vi gått så långt att vi medtagit dem som uttryckt att de ibland slipper delar av sitt arbete eller får en hjälpande hand med saker de har svårt att klara av på jobbet.

Vi har sedan gjort en mer djupgående granskning av denna grupp och delat upp den i sju mindre grupper efter vad vi ansåg vara den största förändringen i detta avseende. I de grupper som haft större problem med arbetet finns det betydande inkomstförluster till följd av svårigheter att finna ett med hänsyn till skadan lämpligt arbete, för att inte tala om utgifter i samband med arbetssökandet. Allmänt kan sägas att det är förvånansvärt hur mycket människor utsätter sig för i syfte att behålla sitt arbete eller skaffa sig nytt.

Diskussion

I redovisningen ovan har vissa delar från vår undersökning fått ge ett smakprov på det material vi hade och det sätt på vilket vi bearbetat det. Vi övergår nu till att diskutera en del av de ideer och problem som uppkommit under arbetets gång.

Ur rättssociologisk synvinkel finns det flera intressanta problem att brottas med här. Det övergripande är ersättning för personskada, där vi har socialförsäkringar, avtalsförsäkringar, skadestånd m.m. Samhällen har format olika vägar att ersätta dem som av någon anledning fått sina möjligheter att klara tillvaron beskurna. Längs dessa vägar tillskjuts resurser till de behövande individerna, för att de skall få ökade chanser att föra ett normalt eller drägligt liv.

Skadeståndsrätten utgör grunden till flera av de trygghetsinrättningar som vi har i dag. Den är ett stabilt institut med förankring och anor, men som ändå måste ändra sina konturer i relation till förändringar i individernas livsvärld, dvs genom de krav som individerna ställer i ett modernt samhälle måste det ske ändringar i skadeståndssystemet. Levnadsstandarden är allmänt höjd, därav framkommer enskilda krav som föranleder ställningstaganden för systemet eller tillämpningsmyndigheterna.

Skadeståndsrätten har å andra sidan urholkats i modern tid genom att delar av den har flyttats över till försäkringar av mångahanda slag. Men när dessa inte aktualiseras står skadeståndsvägen kvar med sitt krav på att det finns en skyldig som skall kompensera offret och att den samhälleliga jämvikten skall återställas.

Alternativen på ersättningsområdet hänger självklart ihop med den sociala tryggheten i övrigt. I ett samhälle med ett väl utbyggt och tätmaskigt socialt skyddsnät minskar betydelsen av det skadeståndsrättsliga ersättningsystemet, medan det i samhällen med låg social trygghetsnivå har en central funktion.

Dessa tankar leder oss in på den skadade individens upplevelse av sin situationen samt uppfattningar om lösningar på problem i den. Förutsättningen för att ersättningssystemets ska fungera är att dessa perspektiv framkommer och att det förs en dialog mellan ersättningsmottagarna och tillämparna. — Vilka faktiska möjligheter har individen att få tillgång till de rättigheter som han har på olika håll?

Det allmänna problemet är att många är rädda för att ta kontakt med myndigheter och organ, rädda för att bli illa bemötta, för att göra bort sig eller hamna på fel ställe och behöva börja om från början. När det gäller arbetsskadeområdet har vi sett som enda rimliga lösning att fackföreningarna åtar sig rollen som något slags förstahjälpen-organ åt medlemmarna.

En fördel bland många som vi kan nämna här är att om t.ex fackföreningarna tar sig an det aktuella ärendet, lyfts det upp på ett nytt plan, två organisationer emellan, vilket förändrar situationen.

Under intervjuarbetet har vi gång på gång berörts av den hjälplöshet som individerna i vårt urval gav uttryck för. Vi har fått exempel på hur folk kan vara helt ovetande om sina möjligheter, hur de kan ha agerat enligt felaktig information, eller gått och grubblat över olika problem utan att kunna förmå sig att fråga facket – eller försäkringsbolaget. Nyckelordet är information – men den får ta sig nya former för det har klart och tydligt framkommit hos de intervjuade att de inte längre läser de traditionella tryckta broschyrerna. Den önskade formen är uppenbarligen muntlig upplysning på mindre möten med t.ex fackliga förtroendemän.

Det som övertygar en iakttagare om vikten av ökad information på området är å ena sidan det faktum att de som *vet* att de har fått de ersättningar eller andra rättigheter som bör träda i kraft vid den aktuella händelsen mår bättre än de som inte vet, och å andra sidan det som vår undersökning visar, att de som tar kontakt med vederbörande organ i flera fall fått något tillägg som de visade sig vara berättigade till, eller en välbehövlig förklaring till något som redan hänt.

I det samspel som vi betonat och som krävs för att ersättningssystemet skall kunna fylla sin funktion, är det viktigt att olika yrkeskårer som tillhör den offentliga sfären lär sig visa hänsyn och ge sig tid för den enskilda individens ärende. Hur ett rutinmässigt arbetsmoment utförs kan vara av avgörande betydelse för den enskildes hela livssituation. Vi kan nämna som exempel att många av de vi intervjuade hade fått en utbetalning på grund av konstaterad arbetsskada och först dagen efter fått ett brev som förklarade vilka pengar det gällde. Sådant sår otrygghet i onödan.

Ersättningar

Vi har tidigare nämnt vad Trygghetsförsäkring vid arbetsskada är och vad den är avsedd att ersätta. I vår undersökning gjorde vi en genomgång av de 15 ersättningsposter som kan bli aktuella vid en arbetsskada, samt drog paralleller mellan de skadades situation ur ekonomisk synvinkel och den ersättning de hade erhållit enligt de uppgifter vi fått från fackförbundet.

Det är inte möjligt att redovisa dessa uppgifter på ett meningsfullt sätt i en kort genomgång, och därför ska endast några punkter från detta område tas upp för att kasta ett ljus över slutsatserna. Första punkten är, som nämnts, att individerna anser sig dåligt eller otillräckligt kompenserade. Hela det system som tillämpas kan utifrån denna iakttagelse diskuteras, t.ex om invaliditetsgraderna är för lågt satta eller de ersättningsbelopp som är knutna till dessa grader är för låga. Varför har den tillämpning som vi har i skadeståndsrättsliga frågor lagt ett lock på de belopp som utbetalas?

En ersättningspost som bör nämnas i sammanhanget är de så kallade kostnadsersättningarna. I vissa fall lämnas ersättning enligt skadeståndsrättsliga regler för sådana kostnader som arbetsskadan medfört i form av t.ex läkar- och sjukvårdskostnader eller kostnader för vid olycksfallet skadade kläder, glasögon och dylikt. Under denna post skall vidare ersättas utlägg till följd av skadan som inte ersätts genom den allmänna försäkringen. Denna post är enligt definitionen mycket omfattande. Detta till trots visar det sig att största delen av de 76 individer som fått ersättning har fått belopp som understiger 200 SEK.

Slutord

När vi behandlar ersättningsproblematiken vid arbetsskada laborerar vi med målsättningen att de som får sina möjligheter begränsade på grund av arbetsskada inte skall lida ekonomiska förluster och dessutom få ersättning för ideell skada.

Redan under intervjuarbetets början fick vi uppfattningen att medlemmarnas situation inte var som den borde vara, dvs att de lagar, avtal och försäkringar som skulle se till att målen uppnåddes inte fungerade tillfredsställande. Vårt material och våra samtal med människor i olika situationer under hela arbetet har bekräftat och förstärkt dessa våra första intryck. Det är ofta lätt att i umgänge med

skadade individer, under intervjuer och genom utredningar, se att enbart de utgifter som härleds till sjukdom eller olycka ofta markant överstiger ersättningen. Då bortser vi från det lidande som ändå är avsett att kompenseras.

Vi har genom utredningen visat hur schablonmässigt individerna behandlas i systemet och i anknytning till det dryftat hur människorna kommer i kläm. Vi har kommit fram till att de enskilda utredningarna i varje skadetillfälle måste göras utförligare. Det gäller att se in i framtiden och i den mån det är möjligt föregripa negativa förändringar i den försäkrades livssituation. Möjligheterna att ta hänsyn till alla ändrade omständigheter i framtiden är ju begränsade, men sannolikt kan man utveckla mekanismer som underlättar en flexibel tillämpning av regelverket i samband med framtida förändringar.

En sak som vi betonat vid flera tillfällen är upplysningsverksamheten. Att tillförsäkra arbetarna rättigheter genom lagar och avtal är meningsfullt först när det arbetande folket känner till dessa och kan använda dem.

Har man då valt rätt linje när man fick till stånd avtalen om Trygghetsförsäkring vid arbetskada? Efter denna undersökning bär vi inte på någon tvekan om att systemet i sig är ett bra alternativ. Det fyller en viktig funktion, men det har som vi sett sina brister. En stor del av de sjuka och olycksdrabbade skulle aldrig haft det ork och de förhållanden i övrigt som krävs för att söka sin rätt mot arbetsgivarna via de allmänna domstolarna, även om det i vissa fall kunde leda till större ersättningar.

Som vi poängterat tidigare är kommunikationen eller dialogen mellan individerna och tillämpningsinstanserna en förutsättning för att denna form som tagits fram skall göra optimal nytta och målsättningen skall nås. I det syftet får inget organ bortse från det faktum att det handlar om individer, och om befintliga arbetssätt inte harmonierar med detta får resurserna förstärkas. Den diskrepans som finns mellan tillämpningen av rättigheter och det som individerna upplever som rimligt måste minskas, både genom ekonomiska åtgärder och genom ökat samspel mellan den skadade och beslutsfattarna – på jämlik nivå. Det räcker inte att ha proklamerat social välfärd om medborgarna inte upplever det så.

Som framgår av denna artikel rymmer området en rad problem och frågeställningar som fortfarande är obesvarade. Syftet med den redovisade studien har varit just en sådan kartläggning, som skulle kunna utgöra underlag för att gå vidare med en större undersökning av avtalsförsäkringen vid arbetskada.

Litteratur

- Curran, B. *The Legal Needs of the Public* Chicago: American Bar Foundation 1977
- Hetzler, A. & K.E. Eriksson *Arbetskadeförsäkringens tillämpng. En rätts-sociologisk studie* Lund: Ekna 1983
- Harris, D., et.al. *Compensation and Support for Illness and Injury* Oxford: Clarendon Press 1984
- Schuyt, K., K. Groenendijk & B. Sloot *De Weg Naar Het Recht (The Road to Justice)* Deventer: Kluwer 1976 (Extract in *European Yearbook in Law and Sociology* 1977)

